

של חוקרים שונים, ובכך מהווה הספר מקור נוח למי שמחפש ריכוז של מחקרים בנושא. מצד שני, סגנון זה הופך חלק מהפרקים לסקירת מקורות, ולא תמיד קל לקבל תמונה שלמה ומסודרת.

מובן שכל ניסיון לייחס מכנה משותף לאלה המשתיכים לקבוצה מסוימת, יש בו מן הסתם חשש להכללה. המחבר אף מודע לכך. החלוקה לפי קבוצות אף מקשה על התייחסות לתופעות שנובעות מהקשרים אחרים. כך למשל נראה שהניתוח שעוסק בנטיית האינדיווידואליסטיות והנהגות של הדור הצעיר, המופיע בפרק העוסק באליטה החילונית-אשכנזית, נכון גם לצעירים הנמנים עם קבוצת המזרחים המסורתיים, שכן מדובר בעניין דורי יותר מאשר בעניין עדתי. לכן יש קושי מסוים במיקום הניתוח, שיוצר את הרושם שאומנם אינו כתוב במפורש, אך עשוי להשתמע מהדברים שעצם החיבור למסורת היהודית מפחית את הנטיות הללו.

בחלקו השני של הספר עוסק המחבר באתגרים העולים מתפיסות אידיאולוגיות של השמאל הרדיקלי הפוסט־ציוני ושל הימין הלאומני הדתי והחילוני. בפרק העוסק באתגר הפוסט־ציוני מתייחס המחבר לשתי גישות עיקריות: פוסט־ציונות "מהסוג המחיב" ופוסט־ציונות "מהסוג השולל". הראשונה רואה בחיוב את מטרות הציונות, אך סבורה כי מטרותיה הושגו משקמה מדינה חזקה ומבוססת, וכי יש להפוך את המדינה למדינה שוויונית לכל אזרחיה. השנייה שוללת את המפעל הציוני מראשיתו ורואה בו מפעל של נישול שיש לבטלו, תוך אימוץ הנרטיב הפלסטיני מזווית אנטי־ציונית.

הפרק העוסק בימין הלאומני ארוך פי שלושה מהפרק העוסק בשמאל הרדיקלי, ולא בכדי. כפי שמסכם המחבר, התפיסות של השמאל הרדיקלי מקובלות על חלק קטן מאוד מהציבור היהודי בישראל, אם כי הן עדיין רווחות במחלקות שונות באקדמיה, בתרבות ובאמנות. לעומת זאת, האתגר הלאומני, הדתי והחילוני הוא האתגר המשמעותי ביותר כיום לזהות הדמוקרטית של המדינה, ולפי עמדת המחבר – גם לזמנות היהודית. במסגרת פרק זה מוצגת בין היתר ההתפתחות שחלה בציונות הדתית, שהתאפיינה בתחילת דרכה – במסגרת תנועת 'הפועל המזרחי' וראשית ימי המפד"ל – בגישה מתונה הן מבחינה מדינית והן מבחינה דתית, ונעשתה תנועה שבה הממד הלאומי התחזק מאוד. התחזקות זו חלה בעיקר לאחר מלחמת ששת הימים וראשיתו של מפעל ההתנחלות ביהודה, שומרון וחבל עזה, כאשר נושא ההתיישבות בארץ ישראל הפך לקודש הקודשים תוך החלשת הממד האוניברסלי שבזהות היהודית, ובהתאם החלשת המחויבות הדמוקרטית. במקביל חל שינוי גם בימין הפוליטי הלא־דתי, שהחל את דרכו עם

האם יש מענה לאתגרים לזהותה היהודית והדמוקרטית של מדינת ישראל?

משה הלינגר (בהשתתפות ברוך זיסר), **מדינת ישראל לאן? אתגרים לזהותה היהודית והדמוקרטית של מדינת ישראל ומתווה להתמודדות עמם**, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2019, 460 עמודים (עם רשימת מקורות ומפתח – 592).

פנינה שרביט ברוך

בספרו של ד"ר משה הלינגר **מדינת ישראל לאן? מציג המחבר**, כפי שמפורט בכותרת המשנה של הספר, את ה"אתגרים לזהותה היהודית והדמוקרטית של מדינת ישראל ומתווה להתמודדות עמם". הלינגר מסביר כי אומנם השילוב בין היבטים יהודיים ודמוקרטיים הוא מוסכמה העומדת בלב הקונצנזוס היהודי בישראל, אולם קבוצות תרבותיות שונות בחברה הישראלית מציבות בפניה אתגרים בכך שחלקן קוראות תיגר על היסוד היהודי וחלקן על היסוד הדמוקרטי, וכן על הסינתזה בין יסודות אלו. הספר מצייר תמונת מצב מעניינת ומדאיגה כאחת, וכולל גם רעיונות מעוררי מחשבה כיצד להתמודד עם אתגרים אלה.

בחלקו הראשון של הספר מתאר המחבר את התפיסות של הקבוצות השונות באוכלוסייה, ומציג את האתגרים שתפיסות אלו מציבות לזהות היהודית והדמוקרטית של המדינה. הוא מחלק את הקבוצות התרבותיות בחברה הישראלית לקבוצות הבאות: המיעוט הערבי, המהגרים הלא־יהודים, הציונות הדתית, החרדים, המזרחים הנוטים למסורתיות, העולים מברית המועצות לשעבר, יוצאי אתיופיה והחילונים האשכנזים. הניתוח של כל אחת מהקבוצות נעשה על ידי הצגת מחקרים

על כך, ניתן לשאוב מן היהדות ערכים של כבוד האדם. במקביל הוא קורא לאמץ תפיסה דמוקרטית ליברלית שאינה מחויבת רק לערכים מוסריים אוניברסליים, אלא גם לערכים קהילתיים, קרי לסולידריות כלפי הקבוצה שהיחיד נמנה עימה, ובהקשר של מדינת ישראל – כלפי העם היהודי. זאת תוך חיזוק היחס ההוגן והשוויוני כלפי הערבים ושאר המיעוטים הלא-יהודיים בישראל.

לפי עמדתו של הלינגר, יש לחזק בעת ובעונה אחת את הזהות היהודית ואת הזהות הדמוקרטית של המדינה, תוך הדגשת יסודות המאפשרים שילוב ביניהם. כך, יש להדגיש את היסודות המוסריים, החברתיים והאוניברסליים שבמורשת היהודית, באופן שעולה בקנה אחד עם ערכי מוסר אוניברסליים כלליים. בדרך זו ניתן לחזק את הדמוקרטיה הישראלית באמצעות אימוץ תפיסות יהודיות של צדק חברתי, וכן של החלשת הריכוזיות השלטונית וחיזוק הביזוריות הפוליטית.

הלינגר, שהוא אדם דתי, מפרט כיצד ניתן לגזור ממקורות יהודיים תפיסות של צדק חברתי וביזור פוליטי שניתן ליישמן בהקשר הישראלי, ועל ידי כך לפעול לצמצום פערים בחברה הישראלית ולחזק את הממד האזורי, שיאפשר אוטונומיה תרבותית לקבוצות שונות בחברה. הוא מציע להחליש את עוצמתו של הממסד הדתי הכופה, אשר מהווה את אחד הגורמים להתרחקות של רבים מזיקה למורשת היהודית הדתית. הוא קורא גם להדגשת שיח ענווה ישראלי, שיחליף את השיח הכוחני ויאפשר גם להכיר בעוולות שנעשו כלפי הערבים והפלסטינים, מבלי לטשטש את האשמה של הצד השני ומבלי לוותר על טיעונים בדבר ההצדקה המוסרית לצינונות. בפרט הוא מציע לאמץ תפיסות אוניברסליות ביהדות המדגישות את כבוד האדם הנברא בצלם, במקום תפיסות קולקטיביות פרטיקולריות הנותנות עדיפות מוחלטת לדאגה ליהודי על פני אדם שאינו יהודי. הלינגר מודה שגישתו הכללית והצעותיו יכולות להיתפס כהזיות באווירה הקיימת כיום בישראל. עם זאת, הוא סבור שהדבר אינו פוטר אותו מהעלאת הצעות שהן נכונות מבחינה מוסרית ומועילות מבחינה מעשית. הגישה של הלינגר של הדגשת ערכים יהודיים של כבוד האדם, ענווה וצדק ושל חתירה למדיניות המתחשבת באחר שאינו יהודי, כולל המיעוט הערבי בישראל והפלסטינים ביהודה, שומרון וחבל עזה, היא גישה ראויה. כך גם גישתו הליברלית בכל הנוגע ליחסי דת ומדינה והיציאה נגד כפייה דתית. יש חשיבות בהצפת קיומן של תפיסות יהודיות שמקדמות ערכים

גישות ליברליות שבהן דגלו זאב ז'בוטינסקי ומנחם בגין, והמשיך אל עבר מגמות לאומניות ואתנוצנטריות, כולל גילויים של חוסר סובלנות כלפי המיעוט הערבי וכלפי עמדות שמאלניות. הלינגר מראה כי ביטויים לאומניים, שבעבר לא היו לגיטימיים, מקובלים כיום על חלקים נרחבים בחברה הישראלית, שהיא כיום יותר אתנוצנטרית ולאומנית. מגמות אלו מאתגרות את המדינה מבחינה דמוקרטית ליברלית.

בחלק השלישי של הספר נבחנות כמה סוגיות עיקריות, שבהן ניכרת מורכבות היכולת לשלב היבטים יהודיים ודמוקרטיים בדמותה של מדינת ישראל ובזהותה הציפית. בהקשר זה מנותחות שלוש סוגיות מרכזיות: סוגיית האזרחות וקיום חוק שבות ליהודים, לעומת היעדר זכות שיבה לפלסטינים; סוגיית השליטה הישראלית בשטחי יהודה ושומרון, שבהם אין זכויות אזרח לפלסטינים; וסוגיית הכפייה הדתית ויחסי דת ומדינה בישראל. המחבר סבור כי ניתן להתמודד עם סוגיות אלו באופן שישמר את האופי היהודי והדמוקרטי של המדינה. לדעתו של המחבר, ניתן להצדיק את חוק השבות ואת מניעת השיבה של פליטים למדינת ישראל תוך שימור האופי הדמוקרטי של המדינה. לעומת זאת, כיבוש מתמשך ושלילת זכויות אזרח ממיליוני פלסטינים יוצרים בעייתיות רבה ליסוד הדמוקרטי, ולכן יש לחתור לפתרון של שתי מדינות לשני עמים, תוך שמירת האינטרסים הביטחוניים של המדינה. באשר ליחסי דת ומדינה, לדעתו יש לפעול לצמצום הכפייה הדתית במדינה, שכן יש בה פגיעה ישירה בזכויותיהם של מי שאינם דתיים. בפרק האחרון של הספר פורס המחבר את תפיסתו, הקוראת לסינתזה יהודית הלכתית ודמוקרטית ליברלית. התזה העיקרית של הלינגר היא שניסיון ליצור דמוקרטיה ראויה בישראל לא יכול להתבסס רק על תפיסות דמוקרטיות ליברליות מערביות, אלא חייב להתבסס גם על יסודות התרבות הייחודית של החברה והעם, קרי על המורשת היהודית. לדעתו, לגישה זו סיכוי גבוה יותר להתקבל בקרב הציבור היהודי בישראל, אשר חלק גדול ממנו מושפע מהמסורת היהודית יותר מאשר מערכים דמוקרטיים ליברליים מובהקים.

לפי עמדתו של הלינגר, יש לחזק בעת ובעונה אחת את הזהות היהודית ואת הזהות הדמוקרטית של המדינה, תוך הדגשת יסודות המאפשרים שילוב ביניהם. כך, יש להדגיש את היסודות המוסריים, החברתיים והאוניברסליים שבמורשת היהודית, באופן שעולה בקנה אחד עם ערכי מוסר אוניברסליים כלליים. בדרך זו ניתן לחזק את הדמוקרטיה הישראלית באמצעות אימוץ תפיסות יהודיות של צדק חברתי, וכן של החלשת הריכוזיות השלטונית וחיזוק הביזוריות הפוליטית. נוסף

ומחזיקה בתפיסות עולם פחות נוקשות ואידאולוגיות, ואף נתונה במידה רבה יותר להשפעה חיצונית. בעולם כולו יש נסיגה בכוחם של ערכים ליברליים והתחזקות ערכים לאומיים ואפילו לאומניים. ככל הנראה מדובר בתגובת נגד לאימוץ המוגזם של תפיסות ליברליות אוניברסליות, שמתעלמות מן ההיבט הקהילתי ומתחושות לאומיות, אשר המחבר מזהיר מפניה. יש לקוות כי לא מדובר במגמה חד־כיוונית אלא בתנועת מטוטלת, שתחזיר בעתיד את תפיסות העולם הליברליות לקדמת הבמה, אם כי תוך התחשבות רבה יותר ברגשות לאומיים לגיטימיים.

אם כך יקרה, יש לקוות שגם בישראל יתחזקו המגמות הליברליות המשתלבות בתפיסות לאומיות. היות שכך, מבחינה ריאלית התקווה לבלימת הפגיעה בזהות הדמוקרטית של המדינה מצויה בעיקר בהתחזקות של מנהיגות פוליטית המחזיקה בתפיסות עולם ליברליות, והסיכוי לצמיחתה של מנהיגות כזו מתוך הציונות הדתית נראה קלוש יותר. למרות האמור, רצוי וחשוב להתייחס גם ליהדות בתור מקור לערכים ליברליים ודמוקרטיים, ויש טעם רב בהדגשת המסר העולה מן הספר, כי אין סתירה בין ההיבט הדמוקרטי והליברלי של המדינה לבין ההיבט היהודי.

פנינה שרביט ברוך היא חוקרת בכירה וראש התוכנית למשפט וביטחון לאומי במכון למחקרי ביטחון לאומי. שימשה ראש מחלקת הדין הבינלאומי בפרקליטות הצבאית והייתה אחראית על הייעוץ המשפטי לגורמים הבכירים בצה"ל ובמשלה בנושאים הנוגעים, בין היתר, לדיני לחימה, לדיני תפיסה לוחמתית ולהיבטי משפט בינלאומי של פעילות צה"ל. השתתפה כיועצת משפטית במשלחת הישראלית למשא ומתן עם הפלסטינים החל משנת 1993, ובמשלחת למשא ומתן עם סוריה. לאחר פרישתה לימדה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל־אביב קורסים על משפט בינלאומי ועל הסכסוך הישראלי-ערבי. מתמקדת במחקר בממשק בין משפט וביטחון לאומי, בסכסוך הישראלי-פלסטיני ובמעמדן של נשים במערכת הביטחון.

דמוקרטיים ואוניברסליים, כדי שתפיסות עולם לאומניות לא יצטירו כיחידות הנכונות מבחינה "יהודית". התגברות של קולות יהודיים מתונים דוגמת קולו של הלינגר תוכל להשפיע הן על התפיסות של יהודים דתיים והן על האופן שבו מצטיירת היהדות בעיני חילונים. היא אף יכולה לתרום לחיבור טוב יותר עם יהדות התפוצות ובפרט עם יהדות ארצות הברית, המחזיקה ברובה בתפיסות עולם ליברליות. עם זאת, קשה לראות, נכון להיום, כיצד

בעולם כולו יש נסיגה בכוחם של ערכים ליברליים והתחזקות ערכים לאומיים ואפילו לאומניים. ככל הנראה מדובר בתגובת נגד לאימוץ המוגזם של תפיסות ליברליות אוניברסליות, שמתעלמות מן ההיבט הקהילתי ומתחושות לאומיות, אשר המחבר מזהיר מפניה. יש לקוות כי לא מדובר במגמה חד־כיוונית אלא בתנועת מטוטלת, שתחזיר בעתיד את תפיסות העולם הליברליות לקדמת הבמה, אם כי תוך התחשבות רבה יותר ברגשות לאומיים לגיטימיים.

עמדתו המתונה של הלינגר, הן בהיבטים המדיניים והן בנוגע ליחסי דת ומדינה, מאומצת על ידי הרבנים ושאר מעצבי המדיניות בקרב הציונות הדתית ובקרב החרדים. למרבה הצער, המגמה של גורמים אלה, באופן עקבי לאורך שנים רבות, היא של חיזוק ערכים לאומיים פרטיקולריים, התגברותן של תפיסות דתיות שמרניות והדגשת שלמות ארץ ישראל כערך מוביל. לאור זאת, התקווה כי הזהות היהודית של המדינה, ככל שהיא מוגדרת על ידי גורמים אלה, תתורגם לערכים ליברליים של צדק אוניברסלי נראית רחוקה מתמיד.

אומנם גם בקרב הציבור הלא־דתי במדינה יש רבים המחזיקים בעמדות ימניות ולאומיות, וחלק אף בדעות לאומניות, אולם נראה כי הסיכוי לשנות תפיסות עולם כאלו ולחזק תפיסות ליברליות בהתבסס על שיח לא־דתי גבוה יותר. זאת כיוון שהציבור הלא־דתי פתוח יותר לשמיעת דעות מגוונות ויש אליו נגישות רבה יותר. זאת ועוד, ההנהגה הלא־דתית מתחלפת לעיתים קרובות יותר